

Деграматикалізація в англійській мові як системне явище

У сучасній англістиці питання граматикизації отримують свою частку уваги дослідників. Так, теорія граматикизації представлена численними публікаціями [1; 2; 4; 5.]. Термін «граматикалізація» у науковий обіг було введено А. Мейє в праці «L'évolution des Formes Grammaticales» (1912). Його визначення, згідно з яким граматикизація – набуття граматичних рис колись автономним словом, все ще залишається актуальним, хоч і в дещо видозміненій формі [6: 52; 7: vi; 8: 1] Наше визначення терміну граматикизація звучить наступним чином – це історичний процес перетворення неграматичної одиниці мови в граматичну, а також поява в певній одиниці мови більшої кількості граматичних рис. Отже, граматикизація – процес, напрям якого можна умовно відобразити наступним чином: ЛЕКСЕМА > ГРАМЕМА або МЕНШЕ ГРАМАТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ > БІЛЬШЕ ГРАМАТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ. Такий перехід супроводжується певними семантичними, синтаксичними та фонологічними процесами [7: x]. Однією із ключових тез стосовно граматикизації є твердження про однаковість вищенаведених схем.

Водночас лінгвісти погоджуються, що існує процес деграматикалізації – ідеосинкретичні винятки, у яких відсутня будь-яка системність як у межах однієї мови, так і в декількох споріднених. Оскільки це явище вважається несистемним і спорадичним, воно не отримує цілісного висвітлення в лінгвістичній літературі. Разом з тим, в англійській мові засвідчуємо численні випадки втрати певною одиницею мови своїх граматичних рис. Такі приклади вимагають системного пояснення, що обумовлює актуальність цієї теми.

Метою статті є підтвердити системність явища деграматикалізації в сучасній англійській мові та протягом попередніх періодів її розвитку, а також визначити основні її напрями.

У сучасній англістиці випадки деграматикалізації радять розглядати кожен окремо [3], наприклад: *pros and cons*. Досить часто у лінгвістичній літературі стосовно прикладів такого типу зустрічаємо термін «лексикалізація», оскільки у цьому випадку прослідковується схема АФІКС > ЛЕКСЕМА.

Оскільки ми визначали напрям граматикизації від лексеми до грамеми, то зворотний процес можна вважати як деграматикизацією, так і лексикалізацією. Однак, граматикизація передбачає також набуття граматичною одиницею більшої кількості граматичних рис. При зворотному процесі, тобто втраті граматичних рис мовною одиницею, утворення нової лексичної одиниці не відбувається. Тому цей зворотний процес лексикалізацією назвати не можна – лише деграматикизацією. Тому для позначення втрати граматичних рис більше підходить термін «деграматикизація», оскільки у цьому контексті він є більш широким. Це дозволяє визначити деграматикизацію як історичний процес перетворення граматичної одиниці мови в неграматичну або втрата граматичною одиницею мови окремих граматичних рис.

На наш погляд, процес деграматикизації характеризується одним або більше із наступних процесів, напрям яких є протилежним у порівнянні із граматикизацією:

- (i) категорійна реінтерпретація – перехід зі службових до самостійних частин мови;
- (ii) звуження синтаксичного контексту використання одиниці;
- (iii) семантична і прагматична реінтерпретація у напрямі від абстрактного до конкретного, і як наслідок,
- (iv) зменшення частоти використання;
- (v) посилення фонологічних позицій (наголос, у тому числі логічний).

Ключовими характеристиками деграматикизації вважаємо процеси (i - iii).

Єдиним прикладом деграматикизації, що визнається лінгвістами і часто називається лексикалізацією, є деафіксація, тобто перехід афіксальної морфеми у кореневу. Цей процес характеризується усіма названими ознаками деграматикизації. При цьому зауважимо, що деграматикизації піддаються як внутрішні (приклад (1)), так і зовнішні (приклад (2)) морфеми.

(1) *Isms and Ologies: All the Movements, Ideologies and Doctrines That Have Shaped Our World* [Goldwag]

(2) *It may sound like a do's and don'ts column, but these are important things to remember* [Rendle, 36]

Такий вид деграматикизації і справді є спорадичним та суто авторським. Про це зокрема свідчить частота вживання таких новостворених лексем у сучасній англійській мові. Так словосполучення *do's and don'ts* у Британському Національному Корпусі (BNC) зафіксовано лише у 44 випадках, а *isms* – у 15. Разом з тим, зменшення частоти використання одиниці після її категорійної реінтерпретації у напрямку від службових до самостійних частин мови є об'єктивним явищем.

Наступний вид деграматикалізації – конверсійна деграматикалізація – передбачає виникнення самостійних частин мови, зокрема іменників та дієслів зі службових – прийменників, часток, сполучників (приклади (3)-(5) відповідно) - або прислівників (приклад (6)).

(3) *Olive took the glass of wine, sniffed at it and downed half in one go* [Rowe, 85].

(4) *If you can only store yeses and noes* [Deighton, 69]

(5) *That's a lot of ifs and buts* [Bawden, 23].

(6) *I only have to... see the ups and downs of my own struggle* [Potter, 87]

Конверсія – вид словотвору, при якому перехід частин мови одна в одну є суттєво полегшеним. Це обумовлює більшу кількість прикладів переходу службових частин у самостійні, порівняно із першим типом деграматикалізації. Так, дієслово *to down* у британському національному корпусі зафіксовано у більше, ніж 1000 випадках. При конверсійній деграматикалізації реалізуються 4 із 5ти вищенаведених ознак (категорійна та прагматико-семантична реінтерпретація, звуження синтаксичного контексту та зменшення частоти використання).

Оскільки внаслідок редуції ненаголошених складів конверсія, як спосіб словотвору, набула значного поширення у мові ранньоновоанглійського періоду, то саме у пам'ятках писемності цього періоду фіксуємо перші випадки конверсійної деграматикалізації.

(7) *Now is it time to arm:/come, shall we about it?* [Shakespeare, Henry V, АІІ]

(*think about /expect it*)

(8) *Faith ye've said enough, And/muckle mair than ye can mak to through.* [Burns, 138]

(*go through*)

До конверсійної деграматикалізації видається доцільним віднести виникнення іменника з модального дієслова (приклад (9)):

(9) *It's a must, I'm afraid- Madeleine* [Lorrimer, 300].

Третій вид деграматикалізації – деграматикалізація дієслів. Цей вид включає в себе декілька підвидів. Так, першим є деграматикалізація модальних дієслів, насамперед дієслів *need, dare* які в сучасній англійській мові все частіше вживаються як смислові дієслова. При цьому спостерігається відмінність між британським та американським варіантами англійської мови. Так, в семи книгах англійської авторки Дж. Роулінг *need* як модальне дієслово у заперечних та питальних конструкціях вживається 5 разів, у той час як смисловим дієсловом воно є у 93х випадках, а у американського

автора Д. Брауна – у всіх зафіксованих випадках у трьох книгах *need* є смисловим дієсловом.

(10) *We don't need to cast spells to use them* [Rowling, 27].

(11) *One does not need to have cancer to analyze its symptoms* [Brown, 15]

З позицій діяхронії видається можливим стверджувати, що такий вид деграматикалізації є релевантним для деяких давньоанглійських претерито-презентних дієслів, наприклад: ОЕ *witon* (*know*) > MdE *to wit*. Так у сучасному еквіваленті давньоанглійського претерито-презентного дієслова відсутня модальна семантика, тобто відбулася втрата граматичної ознаки.

При деграматикалізації модальних дієслів спостерігаємо їх прагматико-семантичну інтерпретацію, та зменшення частоти використання (2 ознаки).

Деграматикалізація дієслів включає також деграматикалізацію часових форм, зокрема форми Present Perfect на позначення одноразової дії у минулому, аналітичної форми Present Simple для розповідних стверджувальних речень, форми Present Perfect дієслів руху.

(12) ME *Whan that aprill with his shoures soote / The droghte of march hath perced to the roote* [Chauc., 1: 1-2].

(13) ENE *The king doth wake to-night and takes his rouse* [Hamlet, AISII].

(14) MdE *He is gone.*

Приклад (12) демонструє використання форми, яка у сучасній англійській мові на позначення одноразової минулої дії не вживається. Тобто форма Present Perfect втратила одну із своїх граматичних якостей, що підпадає під наше визначення граматикалізації. Приклади (13) і (14) демонструють також використання форм, які у сучасній англійській мові є переосмисленими з семантико-прагматичної, а також стилістичної точок зору. Окрім того, очевидним є зменшення частоти використання наведених часових форм та, особливо у випадку із прикладом (13), – значне звуження контексту використання.

До цього підтипу граматикалізації видається доцільним віднести часткову деграматикалізацію часової форми Future Simple на позначення майбутньої дії, оскільки у сучасній англійській мові вираження незапланованої майбутньої дії відбувається за допомогою часових форм Present Simple і Present Continuous, а форма Future Simple набуває додаткового прагматичного навантаження (обіцянка, погроза тощо).

Наступний підвид деграматикалізації дієслів – деграматикалізація форм непрямих способів, зокрема subjunctive II:

(15) *She looked a little nauseated and held it as gingerly as if it were something recently dead* [Rowling, 102]

(16) *Harry connected these ... images ..., as if it was the blackthorn wand's fault.* [Rowling, 436]

У сучасній англійській мові спостерігаємо звуження сфери використання форми subjunctive II на користь часових форм дієслова дійсного способу, тобто форма subjunctive II втратила частину своїх граматичних властивостей, що підпадає під наше визначення деграматикалізації.

Останній тип деграматикалізації – синтаксичний – стосується одиниць, що використовуються у еліптичних реченнях.

(17) *(Are you going) down?*

(18) *(The player was) offside.*

Так, прислівники у прикладі (17) і (18) поряд із абстрактним значенням напрямку руху набуває конкретного значення і є легко упізнаваним поза ситуацією використання (у ліфті, на футбольному матчі відповідно). Окрім того, деграматикалізовані одиниці *down* та *offside* набувають дискурсивних властивостей, що не є притаманним для граматичних одиниць. У прикладі (17) і (18) фіксуємо 4 із 5 ознак, якими характеризується процес деграматикалізації (категорійна та прагматико-семантична ре інтерпретація, звуження синтаксичного контексту та зменшення частоти використання)

Отже, на основі вищесказаного можна зробити висновок про системність деграматикалізації, оскільки цей процес стосується як морфологічного рівня (афіксальні та кореневі морфеми), так і синтаксичного (словосполучення і речення). Стверджувати про таку системність можливо лише із зверненням до пам'яток літератури різних періодів історії англійської мови. Перспективним можна вважати звернення до прикладів деграматикалізації у інших мовах та проведення паралелей та аналогій, що може підтвердити тезу про системність деграматикалізації мовних одиниць як лінгвістичного явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Givón T. Syntax: An Introduction. Volume 1 / Talmy Givón. – Amsterdam : John Benjamins, 2001. – 500 p.

2. Heine B. Grammaticalization: A conceptual framework / B. Heine, C. Ulrike, F. Hünemeyer. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 328 p.

3. Haspelmath M. Coordinating constructions / M. Haspelmath. – Amsterdam : Benjamins, 2004. — 576 p.

4. Hopper P. J. Grammaticalization / P. J. Hopper, E. C. Traugott. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 256 p.

5. Hopper P. The discourse basis for lexical categories in universal grammar / P. Hopper, S. Thompson // *Language*. – № 60. – 1984. – pp. 703-753.

6. Kurylowicz J. *Esquisses Linguistiques II* / Jerzy Kurylowicz. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1975. – 483 S.

7. Lehmann Ch. *Thoughts on Grammaticalization* / Christian Lehmann. – München : LINCOM Europa, 1995. – 192 p.

8. Traugott E. C. *Approaches to Grammaticalization. Volume 1* / B. Heine, E. C. Traugott. – Amsterdam : John Benjamins, 1991. – 360 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Andrews L. *Hospital circles* / Lucilla Andrews. – Wallington : Severn House, 1986. – 152 p.

2. Bawden N. *Tortoise by candlelight* / Nina Bawden. – London : Virago Press Ltd, 1989. – 186 p.

3. Burnes R. *The Complete Works of Robert Burns* / ed. by Allan Cunningham. – Boston : Phillips, Sampson, And Company, 1855. – 542 p. – Режим доступу: www.gutenberg.org/files/18500/18500-h/18500-h.htm

4. Brown D. *Angels and Demons* / Dan Brown. – NY : Pocket Books, 2000. – 270 p.

5. Chaucer G. *The Canterbury tales* / G. Chaucer. – Electronic Text Center, University of Virginia Library. – Режим доступу: <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/Cha2Can>.

6. Deighton L. *Billion-dollar brain* / Len Deighton. – London : Arrow Books Ltd, 1991. – pp. 67-219.

7. Goldwag A. *Isms and Ologies: All the Movements, Ideologies and Doctrines That Have Shaped Our World* / Arthur Goldwag. – London : Madison Park Press, 2007. – 388p.

8. Lorrimer C. *The spinning wheel* / Claire Lorrimer. – London : Corgi Books, 1993. – pp. 289-409.

9. Potter D. *Hide and seek* / Dennis Potter. – London: Faber & Faber Ltd, 1990. – 148 p.

10. Rendle A. *So you want to be an actor?* / Adrian Rendle London : A & C Black (Publishers) Ltd, 1991. – 107 p.

11. Rowe M. *So very English*. / Marsha Rowe. – London : Serpent's Tail, 1990. – 128 p.

12. Rowling J. K., *Harry Potter and the Deathly Hallows* / J. K. Rowling. London : Bloomsbury, 2007. – 607 p.

13. Shakespeare W. *Hamlet* / W. Shakespeare // *Tragedies*. – London : Everyman's Library, 1992. – Vol. I. – P. 1–151.

14. Shakespeare W. *King Henry V* / W. Shakespeare. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002 – 244 p.